

ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Issn: 1309-9302 <http://sobiad.odu.edu.tr>
Cilt: 2 Sayı: 3 Haziran 2011

**SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENLERİNİN PROJE
ÇALIŞMALARIYLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ**
*“SOCIAL STUDIES TEACHERS’ OPINIONS REGARDING
PROJECT WORKS”*

Selahattin KAYMAKCI*

Talip ÖZTÜRK**

Özet

Bu çalışmanın amacı, ülkemiz ilköğretim okullarında görev yapan sosyal bilgiler öğretmenlerinin derslerinde hazırlanan proje çalışmalarlarıyla ilgili görüşlerini ortaya koymaktır. Araştırma, her coğrafi bölgeyi temsilen ikişer, toplamda ise 14 öğretmenle; uzman görüşü doğrultusunda hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme doğrultusunda elde edilen verilerden yola çıkılarak gerçekleştirilmiştir. Nitel bir özelliğe sahip olan bu çalışmada, çalışma grubu kartopu örnekleme yöntemiyle oluşturulmuştur. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre; sosyal bilgiler öğretiminde proje çalışmalarının, en fazla çevresel koşullardan kaynaklanan sorunlar nedeniyle gerektiği gibi uygulanamadığı, projelerin en çok araştırma becerisi kazandırma yönünde yarar sağladığı, proje konularının daha çok güncel olaylardan seçildiği şeklinde bir takım sonuçlara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal bilgiler, Proje Çalışmaları, Öğretmen Görüşleri.

* Arş.Gör., Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı.

** Arş.Gör., Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı.

Abstract

The aim of this study is to introduce the primary school social studies teacher's opinions about using project works in their lessons in Turkey. The research has been conducted with 2 teachers in each geographical region, in the aggregate 14 teachers, in accordance with the data which have been gathered by semi-constructed interview forms. Through the research which have been prepared in qualitative features, snowball sampling method has been conducted. According to the findings of the research, here are some results that have been reached; project works in social studies lessons haven't been conducted properly in our schools because of environmental factors, project works are mostly beneficial in terms of achieving research skills, project topics are mostly chosen from current events.

Key Words: Social Studies, Project Works, Teachers' Opinions.

1. Giriş

Gelişmiş ülkelerde yaygın olarak kullanılan proje yöntemi ile ilgili yapılan araştırmalar daha çok proje yönteminin tanıtılması üzerine olup, yöntemin uygulanmasına yönelik uygulayıcı görüşlerine inilmediği görülmektedir (Wolk, 1994; Chard, 1998a; Chard, 1998b; Katz ve Chard, 2000; Korkmaz, 2002; Demirhan, 2002; Coşkun, 2004).

Ülkemiz eğitim tarihi içerisinde zaman zaman etkilerinin görüldüğü proje yaklaşım, genelde ilköğretim programlarında, özelde de 2003 yılında yenilenen ilköğretim sosyal bilgiler öğretim programlarında kapsamlı ve ciddi bir şekilde uygulamaya geçirilmiştir.

"İlköğretim 6. ve 7. Sınıf Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve Kılavuzu"nda proje çalışmalarına ayrı bir yer verilmiş ve hazırlanan kılavuzda konuyla ilgili olarak şu ifadeler yer almıştır (MEB, 2005: 112): "Projeler, öğrencilere bireysel ya da grup içinde önemli görevlerde bulunmalarına fırsatlar sunar. Projeler puanlama standartları ve ayrıntılı yönergeler gerektirir. Ayrıca öğretmen ve öğrenciler için önemli sorumluluklar gerektirir." Bu ifadeler öz ve kısa bir bilgi vermekte olup açıklanması gerekmektedir. Yapılan araştırmalarda, proje yaklaşımıyla ilgili bir çok tanım olduğu görülmektedir. Bir tanım vermek gerekirse proje yaklaşımı, "öğrencilerin sınıfta öğrenme görevleri içerisinde işbirliği yaparak öğrendikleri, öğrenci merkezli geniş kapsamlı bir öğretimsel yaklaşım" olarak ifade edilebilir (Muniandy, 2000: 13-14).

Proje çalışmaları öğrencilerin, deneysel, araştırmacı ve işbirlikçi öğrenme yöntemlerini kullanmalarını olanaklı hale getirmektedir (Willis ve Mehlinger 1996). Öğrenme sürecinde kişisel deneyimleri ile sosyal etkileşimi birleştiren öğrenciler, mevcut bilgilerine yenilerini ekleyerek, bilgilerini yeniden yorumlamaktadırlar. Eğitiminin rolü ise öğrenme ortamını, öğrencinin kendi kendine öğrenebileceği bir ortam oluşturarak, öğrenmeyi kolaylaştırmak olarak ifade edilmiştir (Marx, Blumenfeld, Krajcik ve Soloway, 1997). Böylece öğrenciler; olguları, kavramları ve ilkeleri keşfederek becerilerini geliştirmiş olmaktadır.

Proje yönteminde öğretmenin yapması gerekenler şöyle özetlenebilir:

- Öğrencilerin çalışma ve iş bölümüne dair yaptıkları plana uyup uymadıklarını denetlemek;
- Öğrencilere inceleme ve araştırma yöntemleri önermek;
- Öğrencilere, karşılaştıkları güçlüklerin giderilmesinde yardım etmek;
- Kaynak kitaplardan, öğrenim ve öğretim araç ve gereçlerinden yararlanılmasına yardım etmek;
- Öğrenciler arasındaki anlaşmazlıkları gidermek;
- Öğrencileri kendi başlarına çalışabilir hale getirmek;
- Öğrencilere başarı duygusunu aşlamak ve kendilerine olan güvenlerini artırmak;
- Proje üzerinde çalışan öğrenciye karşılaştıkları sorunların üstesinden gelmek için, alacakları çeşitli önlem biçimlerini göstermek (Hesapçioğlu, 1988: 121);

Proje çalışmaları hazırlanırken öğretmenlerin, öğrenciler ve onların velileriyle işbirliği içinde çalışmaları gerekmektedir (Chard, 1998b: 56). Öğrenci merkezli öğretim yöntemleriyle birlikte zenginleştirilmiş proje çalışmalarının kullanımı, çocukları öğrenmeye daha istekli hale getirmektedir. Proje çalışmalarında ailenin rolü de önemlidir. Aileler çocuklarının öğrenme sürecindeki gelişimlerini izleyerek ve katılımında bulunarak destekleyebilmektedirler.

Bir çalışmanın proje olarak tanımlanabilmesi için, çocuğun kararlarıyla katıldığı bir sürecin varlığından söz etmek gerekir. Ayrıca eğitim programının sadece projelerden meydana gelmesi de bu yaklaşımın esas düşüncesine uymamaktadır. Dolayısıyla proje çalışmalarının

tamamlayıcı ve zenginleştirici özelliğinden yararlanan öğrenci ve öğretmen, okul deneyimlerini daha çekici hale getirebilmeleri mümkündür. Bu şekilde etkili ve sevilen bir sosyal bilgiler dersi meydana getirmek mümkün olabilmektedir.

Planlama aşamasında öğrencilerin işbirliği ile bir proje seçmesi, hedeflerini belirlemesi ve ihtiyaç duydukları kaynakları tanımları söz konusudur. İkinci aşamada, proje problemi ile ilgili bilgi elde edilmektedir. Üçüncü aşamada ise öğrenciler ortaya çıkan proje ürünü ile ilgili olarak hem kendi öğrenme süreçlerini hem de akranlarının öğrenme süreçlerini değerlendirirler ve proje sonunda ortaya çıkan ürün, bir grup karşısında sunulur (Bhattacharyya ve Bhattacharyya, 2009: 116).

Proje yaklaşımında öğretmenin öğrenci çalışmalarını, öğretmen ve öğrenenlere birçok fayda sağlamaktadır: Öğretmen ve öğrencinin daha güçlü iletişim kurmalarına yardım eder, öğretmenlerin ileriki aşamaları planlamalarına yardım eder, öğrencilerin projenin içeriğiyle bağlantı kurmalarına yardım eder, öğrencilerin çalışmalarını değerlendirmelerini yönetmelerine olanak tanır, öğrencilerin planlarını yapmalarında yardımcı olur (Erdem, 2005: 75).

Yapılan literatür taramasının sonucunda, öğretmenlerin proje yaklaşımına ilişkin görüşlerine yer veren bir araştırmaya ihtiyacın olduğu görülmüş ve bu araştırma planlanmıştır.

2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin farklı bölgelerinde görev yapmakta olan 14 sosyal bilgiler öğretmeninin görüşleri doğrultusunda sosyal bilgiler dersinde proje uygulamaları hakkında bir perspektif ortaya koymaktır.

3. Yöntem

Nitel araştırmalar, gözlem, görüşme ve doküman inceleme gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik sürecin izlendiği araştırmalardır (Yıldırım ve Şimşek, 2005: 39). Nitel araştırmalarda elde edilen sonuçlar evrene genellenememekle birlikte, elde edilen sonuçlar konuya ilişkin bir bakış açısı sağlaması bakımından önemlidir. Nitel araştırma yaklaşımının kullanıldığı bu araştırmada; karmaşık kişisel ve duygusal sorunların ortaya çıkarılmasına yardımcı olması, istenilen bilginin eksiksiz olarak ve derinlemesine elde edilebilmesi, alınan cevaplara anında dönüt vermeye imkân sağlaması, değişik ve

anında değişebilen koşullara uyabilme esnekliğine sahip olması, soruların sayı ve sırasını değiştirme serbestliği tanınması gibi özelliklerinden dolayı “mülakat” yöntemi kullanılmıştır (Karasar, 2000; Çepni, 2005; Ekiz, 2003; Yıldırım ve Şimşek, 2005).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, Türkiye'nin değişik bölgelerinde ilköğretim okullarında görev yapan, ilgili üniversitelerin sosyal bilgiler öğretmenliği bölümlerinden mezun olmuş toplam 14 sosyal bilgiler öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan öğretmenler kartopu veya zincir örneklem olarak nitelendirilen örneklem türü yardımıyla belirlenmiştir. Bilindiği gibi kartopu veya zincir örneklem; araştırmacının problemine ilişkin olarak zengin bilgi kaynağı olabilecek birey ve durumların belirlenmesinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Patton'a göre (1987: 56) kartopu örneklem; “bu konuyla ilgili olarak kimlerle görüşmemi önerirsiniz?” sorusuyla başlamaktadır. Diğer bir anlatımla bu örneklem çeşidi üzerine bina edilen araştırmalarda süreç ilerledikçe elde edilen isimler veya durumlar genişlemekte ve bir süre sonra araştırmacı bu isim veya durumlar arasından seçimini yaparak araştırmasını gerçekleştirmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2005: 111).

Bu araştırmada yukarıda ifade edildiği gibi kartopu örneklem yardımıyla katılımcılar belirlenmiştir. Araştırmacılar öncelikle kendi dönem arkadaşlarından (lisans, yüksek lisans ve doktora) olup da araştırmanın gerçekleştirildiği tarih itibarıyla Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı ilköğretim okullarında 657 sayılı kanuna tabi olarak görev yapan bir öğretmene ulaşmışlardır. Daha sonra onların tavsiyesi üzerine kişi sayısı artırılarak bir çalışma grubu havuzu oluşturulmuş ve bu havuz içerisinde görev yapılan bölge ve il durumuna göre gönüllülük esasına dayalı olarak katılımcılar belirlenmiştir. Araştırmanın çalışma grubuyla ilgili genel bilgilere aşağıda yer verilmiştir:

Tablo 1: Çalışma Grubuna İlişkin Genel Bilgiler

Öğretmen Adı	Görev Yaptığı Bölge	Görev Yaptığı İl	Mezun Olduğu Üniversite	Çalışma Süresi
A	Akdeniz	Antalya	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	5 Yıl
B	Akdeniz	Kahramanmaraş	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	5 Yıl
C	Doğu Anadolu	Bingöl	Karadeniz Teknik	5 Yıl

			Üniversitesi	
Ç	Doğu Anadolu	Kars	Karadeniz Teknik Üniversitesi	2 Yıl
D	Ege	İzmir	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	4 Yıl
E	Ege	Aydın	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	4 Yıl
F	Güneydoğu Anadolu	Mardin	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	5 Yıl
G	Güneydoğu Anadolu	Gaziantep	Karadeniz Teknik Üniversitesi	2 Yıl
Ğ	İç Anadolu	Ankara	Gazi Üniversitesi	6 Yıl
H	İç Anadolu	Kırşehir	Gazi Üniversitesi	6 Yıl
I	Karadeniz	Kastamonu	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	4 Yıl
İ	Karadeniz	Samsun	Karadeniz Teknik Üniversitesi	5 Yıl
J	Marmara	İstanbul	Gazi Üniversitesi	2 Yıl
K	Marmara	Kocaeli	Gazi Üniversitesi	2 Yıl

Tablo 1’de araştırmaya katılan öğretmenlerle ilgili genel bilgilere yer verilmiştir. Buna göre öğretmenlerin 2’şer kişi olmak kaydıyla Türkiye’nin yedi coğrafi bölgesinin tamamında görev yaptığı görülmektedir. Öğretmenlerin her bir coğrafi bölgenin değişik illerinde görev yaptığı tablodan anlaşılmaktadır. Buna ilaveten öğretmenlerin Gazi Üniversitesi (4 kişi); Karadeniz Teknik Üniversitesi (4 kişi), Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi (3 kişi) ve Ondokuz Mayıs Üniversitesi (3 kişi) olmak üzere toplam 4 değişik üniversitenin mezunu oldukları dikkati çekmektedir. Ayrıca çalışma süresi itibariyle öğretmenlerin 6 yıl (2 kişi); 5 yıl (5 kişi); 4 yıl (3 kişi); 2 yıl (4 kişi) şeklinde sıralandığı görülmektedir.

Veri Toplama Aracı ve Geliştirilmesi

Araştırmanın ilk aşamasında proje tabanlı öğrenme ve sosyal bilgiler öğretiminde kullanımıyla ilgili alanyazın taranmıştır. Daha sonra araştırmada kullanılacak olan veri toplama aracı geliştirilmiştir. Araştırmada veri toplama aracı olarak yapılandırılmış mülakat kullanılmıştır. Araştırmada yapılandırılmış mülakat; verilerin hızlı kodlanmasına ve analiz edilmesine imkan tanınması, katılımcıların verdikleri bilgiler arasındaki benzerlik ve farklılıkları karşılaştırmaya yardımcı olması gibi özellikleri nedeniyle kullanılmıştır (Çepni, 2005; Büyüköztürk ve diğ., 2008). Bu bağlamda araştırmada sosyal bilgiler öğretmenlerinin sosyal bilgiler dersinde proje çalışmalarının yeri, önemi ve proje çalışmalarına yönelik yapılan uygulamalarla ilgili görüş ve

düşüncelerini belirlemek amacıyla hazırlanmış toplam 8 sorudan oluşan “Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Proje Çalışmalarıyla İlgili Görüşlerini Belirlemeye Yönelik Mülakat Formu” kullanılmıştır (*Mülakat Formu İçin Bkz. Ek*).

Geliştirilen mülakat formunun geçerlilik, güvenilirlik ve kullanılabilirliğinin artırılması amacıyla ön çalışma yapılmıştır. Hazırlanan form, öncelikle eğitim fakültesinde bulunan üç uzman akademisyenle tartışılarak şekillendirilmiş ve araştırmanın çalışma grubunu belirlemek için oluşturulan çalışma grubu havuzu içerisinde rasgele seçilen iki sosyal bilgiler öğretmenine uygulanmıştır. Ön çalışma sonucunda ortaya çıkan sonuçlar tekrar gözden geçirilerek mülakat formuna son şekli verilmiştir. Mülakatta öğretmenlere yeni sosyal bilgiler öğretim programında projenin yeri; proje çalışmalarının sosyal bilgiler dersine katkıları; proje çalışmaları yaptırırken karşılaştıkları durumlar gibi katılımcıların daha geniş perspektifte, özel ve ayrıntılı cevaplar verebileceği sorular sorulmuştur.

Verilerin Toplanması

Araştırmaya ilişkin veriler araştırmacılar tarafından 2009-2010 eğitim-öğretim yılı güz yarıyılında araştırmanın çalışma grubu içerisinde yer alan 14 sosyal bilgiler öğretmeniyle iletişim kurulmak suretiyle toplanmıştır. Araştırmaya katılan öğretmenlerden Ankara’da görev yapan Öğretmen “G” ile İstanbul’da görev yapan Öğretmen “J” dışındaki öğretmenlerin tümü başlangıçta aradaki mesafenin uzaklığını gerekçe göstererek yüz yüze mülakat yapmayı istememişlerdir. Ayrıca telefon veya internet yoluyla mülakat yapmaya da sıcak bakmamışlar ve mülakat formunu kendileri doldurarak araştırmacılara göndermeyi önermişlerdir. Araştırmacılar da bu durumu öğretmenler tarafından doldurulan formlarda eksik gördükleri noktaları telefon ve internet yoluyla öğretmenlere tekrar sormak şartıyla kabul etmişlerdir. Bunun yanı sıra araştırmacılar öğretmenlere yapılan araştırmanın amacı ve içeriği hakkında bilgiler vermiş ve yapılan çalışmanın bilimsel bir çalışma olduğu, tamamen bilimsel amaçlar için kullanılacağı ve katılımcıların kimliklerinin açıklanmayacağı belirtilmiştir.

Verilerin toplanma biçimiyle ilgili olarak araştırmacılarla öğretmenler arasında anlaşma sağlandıktan sonra araştırmacılar sosyal bilgiler öğretmenlerine elektronik posta yoluyla mülakat formlarını göndermişlerdir. Daha sonra öğretmenler mülakat formlarını doldurarak elektronik posta yoluyla araştırmacılara göndermişlerdir. Araştırmacılar gelen dönütler doğrultusunda öğretmenlerle cep telefonu ve “msn messenger” programı yardımıyla internet üzerinden iletişim kurarak

ayrıntılı bilgiler almışlardır. Araştırmacılar öğretmenlerle yaptıkları görüşmeler sonucu elde ettikleri bilgileri not almak suretiyle kaydetmişlerdir.

Verilerin Analizi

Araştırmada sosyal bilgiler öğretmenlerinin proje çalışmalarıyla ilgili görüş ve düşüncelerini belirlemek amacıyla geliştirilen mülakat Türkiye'nin yedi coğrafi bölgesinde görev yapan toplam 14 sosyal bilgiler öğretmenine uygulanmıştır. Öğretmenlerin mülakat sorularına verdikleri cevaplar içerik analizi yardımıyla çözümlenmiştir. Verilerin içerik analiziyle incelenmesinin nedenleri içerik analizinin;

- Temel amacının toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmak olması,
- İçeriklerle ilgili sistematik ve ortak verilere ulaşmayı öngörmesi,
- Mevcut metinlerin nicel ve nitel boyutlarından hareketle bilinmeyen sosyal gerçeğe yönelik çıkarım yapmak istemesi,
- Esas olarak birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirerek bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaya fırsat vermesi,
- Verileri daha derin bir işleme tabi tutması gibi özelliklerinden kaynaklanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2005; Gökçe, 2006).

Yapılan çözümlene sonucu ortaya çıkan veriler temalar altında toplanmıştır. Daha sonra frekans (yinelenme sıklığı) ve yüzde olarak tablolatırılmıştır. Buna ilaveten veriler mülakatlardan yapılan doğrudan alıntılarla da desteklenmiştir. Ayrıca çalışmaya katılan öğretmenlerin isimlerini gizlemek amacıyla Tablo 1'de de görüldüğü gibi gerçek isimlerin yerine takma isimler kullanılmıştır.

4. Bulgular ve Yorum

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin proje çalışmalarıyla ilgili görüş ve düşüncelerini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen bu araştırmada toplam 14 sosyal bilgiler öğretmenin mülakatları analiz edilerek aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır:

“1. Yeni Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Proje Çalışmalarının Yeriyle İlgili Düşünceleriniz Nelerdir?” Sorusunun Analizi:

Tablo 2: Yeni Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Proje Çalışmalarının Yeriyle İlgili Öğretmen Görüşleri

Cevap Türleri	Frekans (f)	Yüzde (%)
Tüm Konularda Kullanım	8	57.1
İşlevsel Kullanım	6	42.9
Toplam	14	100

Mülakatın ilk sorusunda öğretmenlere yeni sosyal bilgiler öğretim programında proje çalışmalarının yeriyle ilgili düşünceleri sorulmuştur. Öğretmenlerin soruya verdikleri cevaplar Tablo 2’de ele alınmıştır. Buna göre öğretmenlerden 8 kişi yeni program içerisinde proje çalışmalarının tüm konularda kullanıldığını belirtirken; 6 kişi ise yeni program içerisinde proje çalışmalarının işlevsel bir kullanıma sahip olduğunu ifade etmiştir.

Öğretmenlerden 8 kişi (%57.1) yeni sosyal bilgiler öğretim programı içerisinde proje çalışmalarının tüm konularda kullanıldığını belirtmiştir. Bu düşüncüyü savunan öğretmenlerden bazılarının görüşleri şöyle açıklanabilir:

‘Kademeli olarak değiştirilen ilköğretim müfredat programlarında amaç ezberci anlayıştan kurtararak, bilgi hamallığını bırakmak, düşünebilen, sorgulayabilen, eleştirebilen, bilgiyi bulmayı, kullanmayı, olgulardan yeni yapılar üretmeyi başarabilen bireyler yetiştirmektir. Bu bağlamda yeni sosyal bilgiler programında proje tabanlı eğitim-öğretim çalışmalarına büyük önem verilmiştir. Ben programın uygulayıcısı olarak programa baktığımda proje çalışmalarının hemen her konuda uygulanabileceğini görüyorum. Yani sosyal bilgiler içerisinde yer alan tarih, coğrafya ve vatandaşlık bilgisi konularında program içerisinde proje örneklerinin olduğunu biliyorum’ (Öğretmen Ç). ‘Yeni sosyal bilgiler öğretim programı, proje çalışmalarının ön planda tutulduğu ve öncelik verildiği bir yapıya sahiptir. Programa baktığımda tüm konularda proje çalışmalarından yararlanıldığı göze çarpmaktadır. Özellikle tarih, coğrafya ve vatandaşlık bilgisi konularında proje çalışmalarının ağırlıkta olduğu görülmektedir’ (Öğretmen G).

Mülakata katılan öğretmenlerden 6 kişi (%42.9) ise yeni sosyal bilgiler öğretim programı içerisinde proje çalışmalarının işlevsel bir

kullanıma sahip olduğunu vurgulamıştır. Bu öğretmenlerden bazılarının görüşleri şu şekilde ifade edilebilir:

'Bilimsel araştırmaların hız kazandığı 21. yüzyılda artık bir şeyler bilmekten çok bilgiye ulaşmak ve sorunlara çözüm bulmak önem kazanmıştır. Birçok bilim adamı artık zekâyı problemlere hızlı çözümler getirebilmek diye tanımlamaktadır. İşte yeni sosyal bilgiler öğretim programı öğrencilere bunu kazandırmak istemiştir. Zaten programın temel felsefesi üst düzey zihinsel becerilere sahip (analiz, sentez, değerlendirme) öğrenciler ve nesiller yetiştirmektir. Dolayısıyla yeni programda proje çalışmalarına çok önemli bir görev yüklenmiştir. Program projelerin amacına uygun bir şekilde gerçekleştirilmesini, proje konularının öğrencilerin işlerine yarayacak biçimde düzenlenmesini, diğer bir ifadeyle daha işlevsel olmasını önermektedir' (Öğretmen F). 'Yeni programda eski programda olmayan proje çalışmalarına çok büyük önem verildiğini düşünüyorum. Programa baktığımızda da bunu görüyoruz. Programda öğretmenlere proje çalışmasının ne olduğu ve nasıl uygulanacağıyla ilgili önemli bilgilere yer veriliyor. Projelerin işlevsel ve etkili olarak kullanıldıklarında daha yararlı oldukları belirtiliyor. Proje çalışmalarının amacına uygun ve etkili olarak kullanıldığında öğrencilerin derse karşı tutumlarını olumlu yönde etkileyeceği ve öğrencilerin yaratıcılıklarını geliştirilebileceği belirtiliyor' (Öğretmen K).

"2. Proje Çalışmaları Dersinize Ne Gibi Katkılar Sağlamaktadır?" Sorusunun Analizi:

Tablo 3: Proje Çalışmalarının Sosyal Bilgiler Dersine Katkılarıyla İlgili Öğretmen Görüşleri

Cevap Türleri	Frekans (f)	Yüzde (%)
Araştırma Becerisi Kazandırma	5	35.7
Kalıcı Öğrenme	4	28.6
İşbirliğine Dayalı Öğrenme	3	21.4
Katkısı Yok	2	14.3
Toplam	14	100

Mülakatın ikinci sorusunda öğretmenlere proje çalışmalarının derslerine katkısının ne olduğu sorulmuştur. Tablo 3 incelendiğinde öğretmenlerden 5 kişinin proje çalışmalarının öğrencilere araştırma becerisi kazandırdığını, 4 kişinin kalıcı öğrenmeyi sağladığını, 3 kişinin işbirliğine öğrenmeyi gerçekleştirdiğini belirttikleri görülmektedir. Buna karşın

öğretmenlerden 2 kişinin ise proje çalışmalarının sosyal bilgiler dersine katkısının olmadığını söyledikleri tablodan anlaşılmaktadır.

Öğretmenlerden 5 kişi (%35.7) sosyal bilgiler dersinde proje çalışmaları kullanıldığında öğrencilerin araştırma becerisi kazandıklarını belirtmiştir. Bu öğretmenlerden bazılarının görüşleri şöyle açıklanabilir:

'Proje çalışmalarlarıyla öğrenciler bir konuyu nasıl araştıracaklarını, bilgiye nasıl ulaşacaklarını ve ulaştıkları bilgiyi nasıl düzenleyeceklerini öğreniyorlar. Ayrıca bu çalışmalar sayesinde eleştirel düşünme, farklı bakış açısı kazanma gibi becerileri de kazanmış oluyorlar. Bu durum da doğal olarak sosyal bilgiler dersini renklendiriyor ve derse ayrı bir hava katıyor' (Öğretmen H). 'Sosyal bilgiler dersinde öğrenciler proje yaparak bilgiyi bulmayı, kullanmayı ve basit düzeyde olgulardan yola çıkarak analiz ve sentez yapabilmeyi öğreniyorlar. Kısaca araştırma becerisini kazanıyorlar. Böylelikle öğrenciler süreçte etkin olarak yer alıyorlar. Bir şeyler başardıklarını hissettiklerinde de mutlu oluyorlar, kendilerine güven duyguları gelişiyor ve dersi daha çok seviyorlar' (Öğretmen İ).

Mülakata katılan öğretmenlerden 4 kişi (%28.6) ise sosyal bilgiler dersinde proje çalışması yapılmasının öğrencilerde kalıcı öğrenmeyi sağladığını vurgulamıştır. Bu öğretmenlerden bazılarının görüşleri şu şekilde ifade edilebilir:

'Yeni sosyal bilgiler programının başlıca amaçlarından biri öğrencilerde kalıcı öğrenmeyi sağlamaktır. Bu bağlamda biz öğretmenlerden sosyal bilgiler dersinde proje çalışmalarının mutlaka uygulanması istenmektedir. Ben yaptırdığım proje çalışmalarının üzerinden 2-3 hafta geçtikten sonra öğrencilerime yaptıkları projeye ilgili çeşitli sorular sorarım. Aldığım cevaplar bana öğrencilerin proje çalışmasında yaptıkları işleri ve öğrendikleri bilgileri unutmadığını, büyük oranda hatırladığını gösteriyor' (Öğretmen E). 'Bilindiği gibi insan yaptığını daha zor unutmaktadır. Yapılan projeler sayesinde dersin amaçlarına daha güzel bir şekilde ulaşmakta ve hedeflenen davranışın kalıcı olması sağlanmaktadır' (Öğretmen A).

Öğretmenlerden 3 kişi (%21.4) sosyal bilgiler dersinde proje çalışmaları sayesinde öğrencilerin işbirliğine dayalı öğrenme becerilerinin geliştiğini söylemiştir. Bu öğretmenlerden bazılarının görüşleri şöyle açıklanabilir:

'Proje çalışmalarında benim gözlemlediğim en büyük olumlu taraf öğrencilerin birlikte iş yapabilme yeteneklerinin gelişmesidir. Ben öğrencilerimden proje çalışmalarını genellikle gruplar halinde yapmalarını istiyorum. Böylelikle öğrenciler birlikte iş yapabilme becerisi kazanıyorlar, birbirlerinin görüşlerinden yararlanıyorlar, birbirleriyle tartışmayı ve anlaşmayı öğreniyorlar' (Öğretmen D).

'Ben proje çalışmalarının en çok paylaşma yönünün seviyorum. Öğrencilerime proje çalışmalarını en çok grup halinde yaptırdığım için öğrenciler bir işi birlikte yapma yeteneklerini geliştiriyorlar. İyi puanı da kötü puanı da birlikte alıyorlar. Birbirlerinin zeka, ilgi ve yeteneklerinden özgün bir çalışma ortaya çıkarıyorlar ve bu çalışmalarını sınıfta diğer arkadaşlarıyla paylaşıyorlar' (Öğretmen I).

Mülakata katılan öğretmenlerden 2 kişi (%14.3) ise sosyal bilgiler dersi içerisinde yaptırılan proje çalışmalarının derse herhangi bir katkısı olmadığına dikkat çekmişlerdir. Bu öğretmenlerden görüşleri şöyledir:

'Görev yaptığım bölgenin eğitim seviyesinin düşük olması doğal olarak proje çalışmalarını nicelik ve nitelik açısından etkiliyor. Yapmış olduğum gözlemler öğrencilerin proje çalışmalarında özgün bir şeyler ortaya koymadığını gösteriyor. Açıkçası benim dersime bugüne kadar fazla da bir katkısı olmadığını düşünüyorum. Bu yüzden de öğrencilere daha çok performans ödevi veriyorum' (Öğretmen C). 'Çalıştığım bölgenin (Güneydoğu Anadolu) durumunu, öğrenci ve velilerin ilgisini ve meslekte daha ilk yıllarda oluşumu göz önünde bulundurursak, pek de bir katkı yaptığını söyleyemem. Hatta gereksiz bir yük oluşturduğunu bile söyleyebilirim. Çünkü öğrenciler yaratıcılıklarını kullanamıyor ve çalışma ödevi, ödev de internetten alınan bir çıktıya dönüşüyor' (Öğretmen G).

"3. Proje Konularını Nasıl Belirliyorsunuz?" Sorusunun Analizi:

Tablo 4: Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Proje Konularını Belirlerken Dikkat Ettikleri Hususlar

Cevap Türleri	Frekans (f)	Yüzde (%)
Öğretim Programı	5	35.7
Öğrenci Özellikleri	4	28.6
Çevresel Koşullar	3	21.4
Zümre Öğretmenleriyle İşbirliği	2	14.3
Toplam	14	100

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin proje konularını belirlerken dikkat ettikleri hususlarla ilgili bilgilere Tablo 4'te yer verilmiştir. Buna göre öğretmenlerden 5 kişi öğretim programını, 4 kişi öğrenci özelliklerini, 3 kişi çevresel koşulları ve 2 kişi de zümre öğretmenleriyle işbirliğini dikkate aldığını söylemiştir.

Öğretmenlerden 5 kişi (%35.7) proje konularını belirlerken öğretim programı doğrultusunda hareket ettiklerini belirtmiştir. Bu düşünceyi savunan öğretmenlerden bazılarının görüşleri şöyle açıklanabilir:

'Sizin de bildiğiniz gibi Milli Eğitim'de en büyük esas öğretim programına bağlı kalmaktır. Bu nedenle ben proje konularını belirlerken sosyal bilgiler öğretim programında yer alan ve günlük yaşamda sıkça karşılaşılabilecek konuları seçiyorum. Örneğin, kuralların hayatımızdaki önemi, demokrasiyi özümsemek ve davranış haline getirmek gibi...' (Öğretmen B). *'Proje konularını öğretim programında yer alan konular içerisinden seçiyorum. Bazen öğrencilere konuyu ben veriyorum, bazen de öğrencilerin öğretim programında yer alan konularla bağlantılı olmak koşuluyla kendilerinin istedikleri konuyu seçmelerine izin veriyorum'* (Öğretmen J).

Mülakata katılan öğretmenlerden 4 kişi (%28.6) proje konularını belirlerken öğrenci özelliklerini dikkate aldıklarını vurgulamıştır. Bu öğretmenlerden bazılarının görüşleri şu şekilde ifade edilebilir:

'Ben proje konularını belirlerken öğrenci özelliklerini daha çok önemsiyorum. Çünkü projeyi yapacak ve bilgi kazanacak olanlar öğrenciler. Proje konularını belirlerken özellikle öğrencinin ilgi ve yeteneklerine, öğrenci zekâ seviyelerine, öğrencinin konunun gereğine inanıp inanmadıklarına dikkat etmeye çalışıyorum' (Öğretmen İ). *'Proje konularını belirlerken öğrenci özelliklerine çok dikkat ettiğimi düşünüyorum. Çünkü öğrencilerin zeka, ilgi, istek ve ihtiyaçları hem projenin güzel bir şekilde yapılmasında hem de kalıcı bilginin öğrenilmesinde büyük rol oynuyor'* (Öğretmen E).

Öğretmenlerden 3 kişi (%21.4) proje konularını belirlerken çevresel koşulları ön planda tuttıklarını söylemiştir. Bu görüşü savunan öğretmenlerden bazılarının ifadeleri şöyledir:

'Ben çevresel koşulları dikkate alarak proje konusu belirlemeye gayret gösteriyorum. Çünkü benim görev yaptığım yerde doğru dürüst bir kütüphane bile yok. Öğrencilerin sosyo-ekonomik düzeyleri çok düşük. Aileleri onları çok sağlıklı şekilde yönlendiremiyor. Bu nedenlerden dolayı genellikle daha basit ve öğrencilerin daha kolay yapabileceği proje konuları seçmeye özen gösteriyorum' (Öğretmen Ç). *'Proje çalışmalarını belirlerken hiç kuşkusuz çevresel faktörleri daha çok dikkate alamam gerekiyor. Görev yaptığım bölgenin sosyo-ekonomik ve kültürel düzeyi çok düşük seviyede. Bu durum doğal olarak yaptırdığımız proje çalışmalarına da yansıyor. Öğrencilere çok üst düzey bilişsel duyuşsal ve psikomotor beceriler kazandıracak projeler yerine daha kolay yapabilecekleri adet yerine bulsun türden projeler yaptırmak zorunda kalıyorum. Kısaca proje konularını belirlerken konuların çevre şartlarına uygun, kolay hazırlanabilir ve az masraflı olmasına dikkat ediyorum diyebilirim'* (Öğretmen C).

Mülakata katılan öğretmenlerden 2 kişi (%14.3) ise proje konularını belirlerken zümre öğretmenleriyle işbirliğine giderek birlikte karar aldıklarını ifade etmiştir. Bu öğretmenlerin görüşleri şöyle belirtilebilir:

'Proje konularını belirlerken diğer zümre öğretmeni arkadaşlarımla işbirliği yapıyoruz. Öğretim programı, ders kitapları ve interneti tarayarak çeşitli konular belirliyoruz. Daha sonra bu konular içerisinde seçim yaparak konuları belirlemiş oluyoruz. Sonuçta diğer öğretmenlerle işbirliği içerisinde bilgi paylaşımı yaparak daha güzel ve öğrencilere daha faydalı projeler yaptırıyoruz' (Öğretmen I).
'Proje konularını belirlerken zümre öğretmenleriyle işbirliği yapıyorum. Görev yaptığım okulda sosyal bilgiler öğretmeni olarak toplam üç kişiyiz. Öğretmen arkadaşlarla zaman zaman bir araya gelip proje, performans ödevi gibi çalışmalarla ilgili fikir alışverişinde bulunuyor ve fikir birliğine vardığımız konuları öğrencilere proje ve performans ödevi olarak veriyoruz' (Öğretmen K).

"4. Yaptırdığınız Projelerin İçeriği Genellikle Hangi Alanlarda Yoğunlaşıyor?" Sorusunun Analizi:

Tablo 5: Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Yaptırdıkları Projelerin Yoğunlaştığı Alanlar

Cevap Türleri	Frekans (f)	Yüzde (%)
Güncel Olaylar	7	50.0
Vatandaşlık	5	35.7
Tarih-Coğrafya	2	14.3
Toplam	14	100

Mülakatın dördüncü sorusunda öğretmenlere yaptırdıkları projelerin yoğunlaştığı alanlar sorulmuştur. Öğretmenlerin bu soruya verdikleri cevaplar Tablo 5'te açıklanmıştır. Buna göre öğretmenlerden 7 kişi güncel olaylar, 5 kişi vatandaşlık ve 2 kişi ise tarih-coğrafya konularında projeler yaptırdıklarını ifade etmiştir.

Öğretmenlerden 7 kişi (%50) öğrencilerine genellikle güncel olayların yoğunlukta olduğu alanlarla ilgili proje yaptırdıklarını belirtmiştir. Bu öğretmenlerden bazılarının görüşleri şöyle açıklanabilir:

'Ben öğrencilerime genellikle günlük hayatlarında karşılaştıkları sorunları çözebilmelerine yardımcı olabileceğini düşündüğüm konularda proje yaptırıyorum. Çünkü eğitim-öğretimin asıl amacının bireyi hayat hazırlamak olduğunu şiddetle savunanlardan biriyim. Bu noktada işe yarar ve okul dışı

hayatta öğrencilerimin işlerine yarayacak konuları seçmeye özen gösteriyorum' (Öğretmen J). 'Öğrencilerime genellikle proje konularını küresel ısınma, kıyam-kongo kanamalı ateşi, çevre kirliliği gibi günlük hayatta karşılaştıkları, basın-yayın organlarında sıkça yer alan konular arasından seçiyorum. Çünkü hayat bir süreç ve sadece okuldan ibaret değil. Zaten bana göre okul da bir amaç değildir, aksine okul insanı hayata hazırlayan bir araçtır. Bu nedenle öğrencilere proje konuları verilirken konuların onların günlük yaşamıyla birebir bağlantılı olmasına, konuların popüler ve içinde yaşanan an itibarıyla gündemde olmasına dikkat edilmesi gerektiğini düşünüyorum' (Öğretmen K).

Mülakata katılan öğretmenlerden 5 kişi (%35.7) öğrencilerine genellikle vatandaşlıkla ilgili konularda proje çalışması yaptıklarını söylemiştir. Bu öğretmenlerden bazılarının görüşleri şu şekilde ifade edilebilir:

'Öğrencilerime genellikle vatandaşlıkla ilgili konularda proje çalışması yaptırıyorum. Sosyal bilgilerin bir amacının iyi vatandaş yetiştirme olduğu dikkate alarak öğrencilerime demokrasi, insan hakları, toplum hayatında uyulması gereken kurallar gibi çeşitli konularda proje çalışmaları yaptırıyorum (Öğretmen İ). 'Öğrencilere yaptırdığım projelerin içeriği genellikle vatandaşlık bilgisi alanında yoğunlaşıyor. Öğrencilere toplumsal uzlaşma ve barışın ön şartlarından biri olarak görülür demokrasi, insan hakları, toplumsal kurallar, saygı, sevgi, yardımlaşma, ben ve ötekiden arınık olma gibi iyi vatandaşta bulunması gereken özellikleri kazandırmaya yönelik proje çalışmaları yaptırıyorum' (Öğretmen G).

Öğretmenlerden 2 kişi (%14.3) ise öğrencilerine genellikle tarih ve coğrafya konularıyla ilgili olarak proje yaptıklarını belirtmiştir. Bu öğretmenlerin görüşleri şöyle açıklanabilir:

'Öğrencilere genellikle tarih ve coğrafya konuları ağırlık olan projeler yaptırıyorum. Tarihi olaylar, tarihteki önemli şahsiyetler, yurdumuzun bölgeleri ve özellikleri, ülkemizde yapılan beşeri ve ekonomik faaliyetler gibi konularda öğrencilere proje çalışmaları yaptırıyorum. Çünkü bana göre öğrencilerin geçmiş-gün ve gelecek çizgisinde iyi bir dünya görüşüne sahip olmaları için geçmişlerini ve yaşadıkları ülkelerini bilmeleri en önemli gereklerden biridir' (Öğretmen Ğ). 'Ben öğrencilerime genellikle tarih ve coğrafya konularının ağırlıkta olduğu projeler yaptırıyorum. Çünkü bana göre sosyal bilgiler ders içeriğinin en önemli iki ayağını tarih ve coğrafya konuları oluşturuyor. Ayrıca tarih konuları öğrencilere kimlik ve aidiyet duygusunu, coğrafya konuları ise yurt sevgisini aşıyor' (Öğretmen I).

“5. Proje Çalışmaları Yaptırırken Hangi Sorunlarla Karşılaşıyorsunuz?” Sorusunun Analizi:

Tablo 6: Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Proje Çalışmaları Yaptırırken Karşılaştıkları Sorunlar

Cevap Türleri	Frekans (f)	Yüzde (%)
Çevresel Koşullardan Kaynaklanan Sorunlar	6	42.9
Öğrencilerden Kaynaklanan Sorunlar	5	35.7
Öğretim Programından Kaynaklanan Sorunlar	2	14.3
Öğretmenden Kaynaklanan Sorunlar	1	7.1
Toplam	14	100

Mülakatın beşinci sorusunda öğretmenlere proje çalışmaları yaptırırken karşılaştıkları sorunların neler olduğuyla ilgili bir soru yöneltilmiştir. Öğretmenlerin soruya verdikleri cevaplar Tablo 6’da ele alınmıştır. Buna göre öğretmenlerden 6 kişi çevresel koşullardan kaynaklanan sorunlar yaşadıklarını, 5 kişi öğrencilerden kaynaklanan sorunlarla karşılaştıklarını, 2 kişi öğretim programından kaynaklanan sorunlarla yüz yüze geldiklerini ve 1 kişi öğretmenden diğer bir anlatımla kendinden kaynaklanan sorunlar yaşadığını belirtmiştir.

Öğretmenlerden 6 kişi (%42.9) proje çalışmaları yaptırırken çevresel koşullardan kaynaklanan sorunlarla uğraştıklarını ifade etmiştir. Bu düşüncüyü savunan öğretmenlerden bazılarının görüşleri şöyle açıklanabilir:

‘Proje çalışmalarında en büyük sorunu çevresel koşullar konusunda yaşıyorum. Özellikle okulun ve çevrenin kaynak ve materyal eksikliği karşılaştığım en büyük sorunların başında geliyor. Okulun tam donanımlı bir kütüphanesi ve internet ağı yok. Bu durum da öğrencilerin araştırmalarını olumsuz yönde etkiliyor. Bu bağlamda öğrenciler kaynak taramasında sıkıntı yaşıyorlar ve konuyla ilgili bilgiye ulaşamadıklarından şikâyet ediyorlar. Bu durum da öğrenciler başaramama duygusuna kapılıyor ve öğrencilerin motivasyonları da olumsuz yönde etkileniyor’ (Öğretmen D). ‘Proje çalışmaları sırasında çevresel etmenlerin öğrencilerimi ve beni olumsuz yönde etkilediği kanaatindeyim. Bir defa bizim için en büyük engel öğrenci velileridir. Veliler yeni müfredatı bilmedikleri için, öğrencilere verilen görevleri de boş iş olarak düşünüyorlar. Ayrıca görev yaptığım yer itibarıyla, geçim kaynaklarının başında hayvancılık geldiği için, çocukların boş zamanı da neredeyse yok diyebiliriz. Öğrenciler boş zamanlarında ailelerine

yardımcı oluyorlar. Dolayısıyla öğrencilerin proje hazırlama gibi bir kaygıları veya zamanı da yok' (Öğretmen H).

Mülakata katılan öğretmenlerden 5 kişi (%35.7) proje çalışmalarını sürecinde öğrencilerden kaynaklanan sorunlarla karşılaştıklarını vurgulamıştır. Bu öğretmenlerden bazılarının görüşleri şu şekilde ifade edilebilir:

'Proje çalışmaları yaptırırken genellikle öğrencilerden kaynaklanan sorunlarla uğraşıyorum. Bu durum genellikle öğrencinin konuyu anlayamaması veya beklediğim performansı gösterememesi şeklinde ortaya çıkıyor. Örneğin öğrenciden çevre sorunlarına yönelik olarak orijinal çözümler üretmelerini istiyorum. Fakat öğrenciler çevre sorunlarının nedenlerini araştırıp geliyorlar yada başkalarına ait çözüm yollarını getiriyorlar. Tabii bunda görev yaptığım yerin taşra olması da etkili. Çünkü birçok öğrenci internet, kitap v.b kaynaklardan çok uzak' (Öğretmen F). 'Proje çalışmaları sırasında en çok öğrencilerin sorunlarıyla uğraşmak zorunda kalıyorum. Bazen grup olarak verilen proje çalışmalarında grup içi iş bölümü işlemeyebiliyor; projede daha çok çalışkan öğrencinin ya da daha fazla sorumluluk duygusuna sahip öğrenci/öğrenciler inisiyatifi eline alıyor. Bazen öğrenciler internette ödevi aynen indirebiliyor veya kaynaklardaki bilgileri hiç değiştirmeden getirip sunabiliyorlar. Bazen kaynak taramasını yeterli olarak yapmayabiliyorlar. Buna ilaveten öğrenciler projeye karşı ilgisiz de olabiliyorlar' (Öğretmen G).

Öğretmenlerden 2 kişi (%14.3) proje çalışmaları yaptırırken öğretim programından kaynaklanan sorunlar yaşadıklarını belirtmiştir. Bu görüşü savunan öğretmenler şunları ifade etmişlerdir:

'Proje çalışmaları yaptırırken karşımıza çıkan sorunlardan en önemlisinin öğretim programından kaynaklandığını düşünüyorum. Her ne kadar öğretim programı yenilenmiş olsa da konu yoğunluğunun aynen devam ettiğini düşünüyorum. Bu durumun proje çalışmalarına yansımaları ise şöyle oluyor. Ben genellikle programı yetiştirme gayreti içerisine giriyorum. Dolayısıyla vermiş olduğum proje konularıyla ilgili olarak öğrencilerin neler yaptığını tam olarak takip edemiyorum. Ayrıca öğrenciler de derslerle ilgili olarak verdiğimiz ödevleri yetiştirmeye çalıştıkları için proje çalışmalarına yeterince vakit ayıramadıklarından şikâyet ediyorlar' (Öğretmen J). 'Proje çalışmaları yaptırırken öğretim programından kaynaklanan sorunlar yaşıyorum. Öğretim programı bizden hem ödev vermemizi, hem performans ödevi yaptırmamız, hem proje çalışması gerçekleştirmemizi, hem de sınav yapmamızı istiyor. Biz ise eğitim-öğretim yılının 1/3'ünün tatillerle geçtiği bir ülkede tüm bunları yapamıyoruz veya yapsak da birini tam diğerini yarım bırakıyoruz' (Öğretmen G).

Mülakata katılan öğretmenlerden 1 kişi (%7.1) ise proje çalışmalarını sırasında öğretmenden diğer bir anlatımla kendinden kaynaklanan sorunlarla karşılaştığını söylemiştir. Bu öğretmenin görüşü şöyledir:

'Proje çalışmalarının önündeki en büyük engelin kendim olduğunu düşünüyorum. Ben ilköğrenim, ortaöğrenim ve yükseköğrenim hayatım boyunca hiç proje yapmadım. Proje çalışması nasıl yapılır, onu da bilmiyorum. İnternetten veya konuyla ilgili başvuru kaynaklarından da yeterince öğrenebildiğimi düşünmüyorum. Zaten hizmet içi eğitimde de böyle konular uygulamalı olarak öğretilmiyor. Kısaca ben öğrencilerime proje ödevi veriyorum; fakat proje çalışmalarının gerek hazırlama ve uygulama gerekse de değerlendirme aşamalarında nelerin yapılacağını tam olarak bilmiyor ve öğrencilerimi de doğru olarak yönlendiremiyorum. Ayrıca iş yüküm çok fazla ve okulda ders dışında herhangi bir zaman geçirecek koşulların olmaması dolayısıyla öğrenci çalışmalarıyla da yeterince ilgilenemiyorum' (Öğretmen I).

"6. Proje Hazırlama Sürecinde Öğretmen Olarak Neler Yapıyorsunuz?" Sorusunun Analizi:

Tablo 7: Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Proje Çalışmaları Sırasında Yaptıkları İşler

Cevap Türleri	Frekans (f)	Yüzde (%)
Rehberlik	10	71.4
Süreci Birlikte Yönetme	4	28.6
Toplam	14	100

Mülakatın beşinci sorusunda öğretmenlere proje hazırlama sürecinde neler yaptıkları sorulmuştur. Öğretmenlerin soruya verdikleri cevaplar Tablo 7'de açıklanmıştır. Buna göre öğretmenlerden 10 kişi proje hazırlama sürecinde rehberlik yaptığını belirtirken, 4 kişi ise süreci öğrencilerle birlikte yönettiğini ifade etmiştir.

Öğretmenlerden 10 kişi (%71.4) proje hazırlama sürecinde öğrencilere rehberlik yaptığını söylemiştir. Bu öğretmenlerden bazılarının görüşleri şöyle açıklanabilir:

'Öğrencilere rehberlik yapıyorum. Onlara sık sık çalışmalarının ne aşamada olduğunu ve zorlandıkları yerde benden yardım alabileceklerini söylüyorum. Öğrencilere çalışmalarının başarılarına göre pekiştirici veriyorum (afetin oğlum şeklinde ifadelerle, sınıf ve okul panosunda o çalışmalarını sergileyerek vb.). Öğrencilerden gerekli gördüğüm yerleri düzeltmelerini istiyorum. Proje

hazırlama sürecinde öğrencilere farklı düşünme becerileri kazandırma konusunda yardımcı olmaya çalışıyorum' (Öğretmen B). 'Proje hazırlama sürecinde öğrencilere rehberlik yapıyorum. Proje çalışmalarının nasıl yapılacağıyla ilgili olarak önceden eğitim almadığım için sürecin uygulanma şeklini sosyal bilgiler öğretim programı ile öğretmen kılavuz kitaplarında belirtildiği şekilde uygulamaya gayret ediyorum. Bu nedenle öğrencilere de sosyal bilgiler öğretim programında ve çalışma kitaplarında yer alan konularla ilgili proje yaptırıyorum. Öğrencilere verdiğim konularla ilgili açıklamalar yapıyorum. Proje çalışmalarıyla ilgili olarak istedikleri zaman gelip danışabileceklerini söylüyorum. Öğrencilere arada bir hatırlatmalar yapıyorum. Bazen de bilimsel araştırmanın basamaklarını sınıflarda anlatarak, çalışmalarını yaparken bu basamaklara dikkat etmeleri gerektiğini söylüyorum' (Öğretmen J). 'Proje hazırlama sürecinde öğrencilere rehberlik yapıyor, onları yönlendiriyorum. Öncelikle konuları belirliyor ve daha sonra bunları öğrencilere duyuruyorum. Öğrencilere ödevin formatı ile ilgili bilgiler veriyor ve verdiğim bilgileri not almalarını istiyorum. Sonrasında hangi kaynaklardan yararlanabilirler bunu anlatıyorum. Öğrenciler ödevlerini yavaş yavaş getirirken de gelen ödevlerin güzel kısımlarını öğrencilere göstererek böyle olması gerektiğini söylüyorum. Hataların ise şu şekilde telafi edilebileceğini söyledikten sonra ödevi öğrenciye geri veriyorum, öğrenci de düzeltip geri getiriyor. Yani geri dönüt vererek doğruya ulaşmalarını sağlıyorum' (Öğretmen A).

Mülakata katılan öğretmenlerden 4 kişi (%28.6) ise proje hazırlama sürecinde öğrencilerle birlikte süreci yönettiğini vurgulamıştır. Bu öğretmenlerden bazılarının görüşleri şu şekilde ifade edilebilir:

'Öncelikle proje hazırlama sürecini birlikte yürütüyoruz. Öncelikle öğretim programına bağlı kalmak kaydıyla öğrencilerle birlikte konuları belirliyoruz. Daha sonra konuları tahtaya yazıyor ve demokratik yollarla öğrencilerin proje konularının dağıtımını yapıyoruz. Öğrencilerle birlikte proje hazırlama ve teslim etme sürecine dair kuralları belirleyip öğrencilere belirlediğimiz kuralları dikte ettiriyorum. Takip eden süreçte hangi konuyu nerede bulabileceklerine dair bilgi veriyorum. Ders içi ve ders dışında öğrencilerle çalışmalarıyla ilgili fikir alış-verişinde bulunuyorum' (Öğretmen D). 'Proje hazırlama sürecini öğrencilerle birlikte şekillendiriyorum. Öğrencilerle birlikte konuları ve takip edeceğimiz süreci planlıyoruz. Süreç içerisinde elimden geldiği kadarıyla öğrencilere geniş bir zaman süreci tanıyorum ve çalışmalarını iki haftada bir takip etmeye çalışıyorum. Yararlanacakları kaynaklar, konuların nasıl ele alınacağı ve nelerin üzerinde daha çok durulacağı vb konularda öğrencilere yol göstermeye ve daha farklı olarak neler yapılabileceği konusunda süreç içerisinde beyin fırtınası yapmaya çalışıyoruz. Bu sayede öğrencilerin daha özgün şeyler yaratmasını sağlamaya çalışıyorum. Öğrencilere bireysel yada grupta çalışma serbestliği ve konu belirleme serbestliği tanıyorum. Çalışmalarını yakından takip

etmeye ve onların bilimsel araştırma basamaklarını kullanmalarında yardımcı olmaya çalışıyorum.' (Öğretmen E).

"7. Proje Hazırlama Sürecine Öğrenci Ailelerinin Katkısı Nedir?" Sorusunun Analizi:

Tablo 8: Proje Hazırlama Sürecinde Öğrenci Ailelerinin Yaptıkları İşler

Cevap Türleri	Frekans (f)	Yüzde (%)
Hiçbir Katkıları Yok	8	57.1
Projeyi Kendileri Yapma	4	28.6
Çocuklarına Yardımcı Olma	2	14.3
Toplam	14	100

Mülakatın yedinci sorusuyla ilgili bilgilere Tablo 8'de yer verilmiştir. Buna göre öğretmenlerden 8 kişinin proje hazırlama sürecinde ailelerin herhangi bir katkısı olmadığını, 4 kişinin projeyi ailelerin hazırladığını ve 2 kişinin ise proje hazırlama süreci içerisinde ailelerin çocuklarına yardımcı olduğunu ifade ettikleri görülmektedir.

Öğretmenlerden 8 kişi (%57.1) proje hazırlama sürecinde ailelerin öğrencilere herhangi bir katkısının olmadığını belirtmiştir. Bu öğretmenlerden bazılarının görüşleri şöyle açıklanabilir:

'Proje hazırlama sürecine ailelerin hiçbir katkısı yok diyebilirim. Bize yıllardır eğitim-öğretimin temellerinden biri de ailedir diye söyleyip duruyorlar. Ancak burada durum hiç de öyle değil. Aileler bırakın proje sürecine yardım etmeyi, veli toplantılarına bile gelmiyorlar. Onlar gelmeyince biz gidip veliyle diyalog kuralım diyoruz bu defa da bazı aileler bizi evlerine kabul etmiyorlar. Hatta okulda hafta sonları kurs verip onların yetişmelerine katkıda bulunmak amacıyla 6-7 ve 8. sınıflardan toplam 80 öğrencime zamanımı ayırdım, ama gel gör ki velilerin hışmına uğradım. Veliler kendi işlerinin yarım kaldığı ve çocuklardan işgücü açısından faydalanamadıkları gerekçesiyle çocuklarını kursa göndermediler' (Öğretmen C). *'Proje hazırlama sürecine ailelerin herhangi bir katkısı olduğunu düşünmüyorum. Çünkü bulunduğum bölgenin sosyo-ekonomik durumu iyi değil ve insanların eğitim düzeyi de çok düşük. Bu nedenle veliler bizim verdiğimiz proje ve ödevlerin önemini farkında değil. Dolayısıyla öğrencileri teşvik edeceklerine "bu da neymiş, ben ne anlarım, bunlar boş şeyler, bir sürü masraf" gibi sözlerle öğrencilerin motivasyonlarını da düşürüyorlar'* (Öğretmen Ç).

Mülakata katılan öğretmenlerden 4 kişi (%28.6) projeyi çocukların yerine ailelerinin hazırladığını vurgulamıştır. Bu öğretmenlerden bazılarının görüşleri şu şekilde ifade edilebilir:

'Bazı aileler projeleri kendileri yapıyor maalesef. Bu durumu öğrencilerimi iyi tanıdığım için ben hemen anlıyorum ve projeyi nasıl yaptığını öğrenciye soruyorum. Aileler çocuklarının projelerini yaparak onlara yardımcı olduklarını ve çocuklarının iyi not alacağını düşünüyorlar; fakat yanılıyorlar. Biz bu projeleri öğrenciler yaparak-yaşayarak öğrensinler, bir problem çözme alışkanlığı kazansınlar diye yaptırıyoruz. Ancak aileler bu tavır ve davranışlarıyla süreci sabote ediyorlar, çocuklarına iyilik yerine kötülük yapıyorlar' (Öğretmen K). 'Benim öğrencilerimin aileleri projeleri kendileri yaparak sürece katılıyorlar. Geçenlerde öğrencimin bir tanesine getirdiği projeyi kimin yaptığını sordum. Öğrencim kekeleye başladı. Daha sonra neden ailesine veya evdeki büyüklerine yaptırdığını sordum. Öğrencim de aslında bu projeyi kendisinin yapmayı istediğini, ancak evdeki büyüklerinin kendi fikrini (öğrencinin) beğenmediklerini ve projeyi ailesinin kendi fikirleri doğrultusunda yaptıklarını, ona da sadece yazma işi düştüğünü söyledi' (Öğretmen İ).

Öğretmenlerden 2 kişi (%14.3) ise proje hazırlama sürecinde ailelerin çocuklarına yardımcı olduğunu söylemiştir. Bu görüşü savunan öğretmenlerden bazılarının düşünceleri şöyle açıklanabilir:

'Proje hazırlama sürecinde ailelerin çocuklarına büyük bir fedakârlıkla yardımcı olduklarını düşünüyorum. Gerek yaptığımız veli toplantıları gerekse öğrencilerin beyanları benim düşüncemi doğruluyor. Ben şanslı bir öğretmenim. Benim veliler çocuklarıyla oldukça iyi ilgileniyor; benimle iletişimleri gayet iyi ve çocuklarıyla ilgili sorunlarını benimle paylaşıyorlar. Dolayısıyla proje çalışmalarında da çocuklarını yönlendirme adına anlayamadıkları konu ve durumları benimle paylaşıyorlar. Böylelikle çocuklarını doğru bir şekilde yönlendiriyorlar' (Öğretmen D). 'Benim velilerim proje hazırlama sürecine dolaylı olarak katılıyorlar. Yani veliler çocuklarına her türlü konuda yardımcı oluyorlar. Proje çalışmalarına çocuklarına maddi ve manevi yönden destek oluyorlar. Öğrencilere neler yapabileceğiyle ilgili olarak fikir veriyorlar, yaptıkları çalışmalarını takip ediyorlar. Zaman zaman benimle fikir alışverişinde bulunuyorlar. Bu durum da öğrencilerimin çalışma isteğini artırıyor ve onların kendine güveni ile iş başarma isteğini olumlu yönde etkiliyor' (Öğretmen E).

“8. Proje Çalışmalarını Nasıl Değerlendiriyorsunuz?” Sorusunun Analizi:

Tablo 9: Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Proje Çalışmalarını Değerlendirme Ölçütleri

Cevap Türleri	Frekans (f)	Yüzde (%)
Ölçekle	11	78.6
Kendi Belirlediğim Ölçütlerle	3	21.4
Toplam	14	100

Mülakatın sekizinci ve son sorusunda öğretmenlere proje çalışmalarını nasıl değerlendirdikleri sorulmuştur. Öğretmenlerin bu soruya verdikleri cevaplar Tablo 9’da gösterilmiştir. Buna göre öğretmenlerden 10 kişi bir ölçek yardımıyla değerlendirme yaptığını belirtirken, 3 kişi ise kendi belirlediği ölçütlere göre değerlendirme yaptığını ifade etmiştir.

Öğretmenlerden 11 kişi (%78.6) öğrencilerin hazırladığı projeleri ölçekler yardımıyla değerlendirdiğini söylemiştir. Bu öğretmenlerden bazılarının görüşleri şöyle açıklanabilir:

‘Öğrencilerimin hazırladığı projeleri öğretim programı ve öğretmen kılavuz kitabın verilen ölçekler yardımıyla değerlendiriyorum. Bunu yanı sıra öğrencilerin yapmış olduğu projelerin özgünlüğü, kaynak taramasının niteliği, kullanılan araştırma yöntem ve teknikleri, görsellik (resim, fotoğraf, tablo, grafik vb.) ile güzel Türkçemizi kullanma durumu gibi unsurlara da dikkat etmeye çalışıyorum’ (Öğretmen İ). ‘Projeleri derece puanlama ölçeği ile değerlendiriyorum. Bunu yaparken projenin araştırılma süreci, yararlandığı kaynaklar, ortaya konulan ürünün orijinalliği gibi çeşitli ölçütleri esas alıyorum’ (Öğretmen B). ‘Projeleri değerlendirirken öğretimde ölçme ve değerlendirme, performans değerlendirme gibi kitaplar içerisinde bulunan ölçeklerden yararlanıyorum. Ayrıca değerlendirmede ürünün özgünlüğünün yanı sıra öğrenci tarafından yapılıp yapılmaması gibi hususları da göz önünde bulunduruyorum’ (Öğretmen Ç).

Mülakata katılan öğretmenlerden 3 kişi (%21.4) ise öğrencilerin hazırladığı projeleri kendi belirlediği ölçütler çerçevesinde değerlendirdiğini Bu öğretmenlerden bazılarının görüşleri şu şekilde ifade edilebilir:

‘Kendi ölçütlerime göre değerlendirme yapıyorum. Bunun için öncelikle ödev değerlendirme ölçeği hazırlıyor ve buna göre de puanlar veriyorum. Bazen de

öğrenciyle ilgili kendi kanaatlerimi kullanıyorum. Bunun yanı sıra sayfa düzeni, ödevi zamanında getirme, konuya uygun örnekler verme, konuya uygun çözüm yolları üretme, doğruluk, özgünlük, içeriğin sunumu gibi faktörleri de dikkate alıyorum' (Öğretmen A). 'Proje değerlendirmesini kendi belirlediğim ölçütlere göre yapıyorum. Çalıştığım okulun öğrencilerinin büyük bir kısmında okuma yazma problemi olduğu için içerikten çok imla kurallarına, yazı güzelliğine, sayfa düzenine dikkat ediyorum ve değerlendirmemin önemli bir kısmını bu oluşturuyor. Bunun dışında konuya uygun olma, yaratıcılık, kaynak taraması gibi kriterleri de dikkate alıyorum ancak dediğim gibi muhtevadan ziyade daha çok şekle göre genel bir değerlendirme yapıyorum' (Öğretmen F).

5. Sonuç

Proje çalışmaları, yenilenen eğitim programlarıyla birlikte, eğitim sürecinin önemli elemanlarından biri haline gelmiştir. Bu derece ön plana çıkan bir yöntem üzerinde öğretmenler kendi bilgilerine ve meslektaşlarından edindikleri bilgilere göre bu yöntemi uygulamaya çalışmaktadırlar.

Bu araştırma, sosyal bilgiler öğretmenlerinin proje çalışmalarıyla ilgili görüşlerini ortaya koymaya çalışmış ve elde edilen bulgular yorumlanarak konuya ilişkin bir perspektif yakalanmaya çalışılmıştır.

Çalışmada elde edilen bulgulara göre elde edilen sonuçlar şu şekildedir;

1. Katılımcıların çoğu (%57.1) sosyal bilgiler dersinde uygulanan projelerin, bu dersin tüm konuları üzerinde kullanılabileceği yönünde görüş bildirmişlerdir. Bu sonuca göre, öğretmenlerin önemli bir kısmı da proje çalışmalarının her konuya uygun olmadığını düşünen öğretmenler de bulunmaktadır.
2. Sosyal bilgiler dersinde proje çalışmalarının öğrenciye sağladığı katkılar konusunda ise; katılımcılar projelerin en çok "araştırma becerisi" kazandırdığı üzerinde yoğunlaşmışlardır (%35.7).
3. Elde edilen verilere göre araştırmaya katılan sosyal bilgiler öğretmenleri proje konularını en çok öğretim programından faydalanarak belirlemektedirler.
4. Katılımcıların %50'si proje konularını güncel olaylardan faydalanarak belirlediklerini belirtmişlerdir. Bu sonuç, sosyal bilgiler konuları içerisinde güncel olaylarının öneminin artması açısından olumlu olarak düşünülebilir.

5. Proje çalışmaları yapılırken karşılaşılan sorunlar içerisinde, üzerinde en çok durulanı “çevresel koşullardan kaynaklanan sorunlar” olduğu görülmüştür. Dolayısıyla okullarımızda daha iyi projelerin çıkması için, çevresel koşulların iyileştirilmesi gerektiği belirtilebilir.
6. Katılımcılar, sosyal bilgiler öğretmenlerinin proje üzerinde rehberlik rolü üstlendikleri üzerinde durmuşlardır. Bu sonuç, proje çalışmalarında öğretmenin rolü konusunda yapılan tavsiyeler ile paralellik göstermektedir.
7. Proje hazırlama sürecinde ailelerin rolüyle ilgili olarak katılımcıların çoğu (%57.1) hiçbir katkıının olmadığı görüşü üzerinde yoğunlaşmışlardır. Katılımcıların diğer önemli kısmı ise ailenin katkı ve yardımlarının bulunduğunu düşünmektedirler.
8. Katılımcıların çoğu (%78.6) proje çalışmalarını, hazır ölçeklerle değerlendirdiklerini belirtmişlerdir.

Araştırma sonucunda elde edilen bilgiler bir evrene genellenememekle birlikte, araştırma grubunun düşüncelerinin önemli olduğu düşünülmektedir. Araştırmada elde edilen bu sonuçların, sosyal bilgiler dersinde uygulanan proje çalışmalarının geliştirilebilmesi ve karşılaşılan sorunların görülerek çözüm yolu bulma yönündeki araştırmalara kaynaklık edeceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Bhattacharyya, S., and Bhattacharyya, K. (2009). “Technology-integrated Project-based Approach in Science Education: A Qualitative Study of In-service Teachers’ Learning Experiences”, **Electronic Journal of Science Education**. Vol:13, No:3, pp.113-138.
- Büyüköztürk, Ş. ve diğ. (2008). **Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Chard, Sylvia (1998a). **The Project Approach. Book One. Making Curriculum Come Alive**. Scholastic Publishing.
- Chard, Sylvia (1998b). **The Project Approach. Book Two. Managing Successful Projects**, Scholastic Publishing.
- Coşkun, Mücahit (2004). “Coğrafya Öğretiminde Proje Yaklaşımı”, **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt 5, Sayı 2, 99-107.
- Çepni, S. (2005). **Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş**, Trabzon: Üçyol Kültür Merkezi Yay.

- Demirel, Ö. (2003) **Eğitimde Program Geliştirme**, Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Demirhan, Canay (2002). **Program Geliştirmede Proje Tabanlı Öğrenme Yaklaşımı**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ekiz, D. (2003). **Eğitimde Araştırma Yöntem ve Metodlarına Giriş**, Ankara: Anı Yayıncılık
- Erdem, E. (2005). "Proje Tabanlı Öğrenme", **Eğitimde Yeni Yönelimler**, Ed:Özcan Demirel. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Gökçe, O. (2006). **İçerik Analizi Kuramsal ve Pratik Bilgiler**, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Hesapçıoğlu, Muhsin (1988). **Öğretim İlke ve Yöntemleri**, 1. Baskı İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.
- Karasar, N. (2000). **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Katz, G. Lilian and Sylvia Chard (2000). **Engaging Children's Minds: The Project Approach**, Second Edition. Alex Publishing Corporation. Stamford.
- Korkmaz, Hünkâr (2002). **Fen Eğitiminde Proje Tabanlı Öğrenmenin Yaratıcı Düşünme, Problem Çözme ve Akademik Risk Alma Düzeylerine Etkisi**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- M.E.B. (2005). **İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi 6-7. Sınıflar Öğretim Programı ve Kılavuzu**, Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü.
- Macdonell, Colleen (2006). **Project-Based Inquiry Units For Young Children**, Ohio: Linworth Publishing Inc.
- Marx, R., Blumenfeld, P., Krajcik J. and Soloway, E. (1997). "Enacting Project Based Science". **The Elementary School Journal**. 97 (4), 431-458.
- Muniandy, B. (2000). **An Investigation of the Use of Constructivism and Technology in Project Based Learning**. Unpublished Doctoral Dissertation. University of Oregon.
- Willis, J. and Mehlinger, H. (1996). "Information Technology and Teacher Education", In T. Buttery, E., Guyton and J. Sikula (eds). **Handbook of Research on Teacher Education**. pp. 978-1209.
- Wolk, Steven (1994). "Project Based Learning: Pursuits With a Purpose", **Educational Leadership**, November. Pages 42-45.
- www.bie.org/index.php/site/PBL/overview_pbl/ - 21k.
- Yıldırım, A. ve H. Şimşek. (2005). **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Ek: Mülakat Formu

**Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Proje Çalışmalarıyla İlgili Görüşlerini
Belirlemeye Yönelik Mülakat Formu**

Değerli meslektaşım;

Aşağıda sosyal bilgiler öğretmenlerinin proje çalışmalarıyla ilgili görüş ve düşüncelerini belirlemek amacıyla bir mülakat formu geliştirilmiştir. Mülakat sorularına vereceğiniz cevaplardan elde edilen veriler tamamen bilimsel amaçlı olarak kullanılacak olup formun üzerine isim yazılmayacaktır.

Mülakat sonuçlarının sağlıklı olabilmesi için soruları samimi ve doğru olarak yanıtlamanız gerekmektedir.

İlgi ve yardımlarınız için şimdiden teşekkür ederiz.

Sorular

1. Yeni sosyal bilgiler öğretim programında proje çalışmalarının yeriyle ilgili düşünceleriniz nelerdir?
2. Proje çalışmaları dersinize ne gibi katkılar sağlamaktadır?
3. Proje konularını nasıl belirliyorsunuz?
4. Yaptırdığınız projelerin içeriği genellikle hangi alanlarda yoğunlaşıyor?
5. Proje çalışmaları yaptırırken hangi sorunlarla karşılaşıyorsunuz?
6. Proje hazırlama sürecinde öğretmen olarak neler yapıyorsunuz?
7. Proje hazırlama sürecine öğrenci ailelerinin katkısı nedir?
8. Proje çalışmalarını nasıl değerlendiriyorsunuz?